

فهرست مطالب

۱۱	چکیده.....
۱۳	مقدمه.....
۱۳	۱- بیان مسأله.....
۱۵	۲- اهمیت و ضرورت انجام تحقیق.....
۱۵	۳- تعریف واژه‌ها و اصطلاحات فنی و تخصصی (به صورت مفهومی و عملیاتی).....
۱۷	فصل اول: مفاهیم و اصطلاحات .....
۱۹	۱-۱- پیشینه حریم در کتب فقهی.....
۲۲	۲- تعریف حریم.....
۲۲	۱-۲-۱- حریم در لغت.....
۲۲	الف: به صورت مفرد.....
۲۳	ب: به صورت مرکب.....
۲۳	۱-۲-۲- حریم در اصطلاح.....
۲۳	۱-۲-۱- در فقه.....
۲۳	۱. علامه حلی.....
۲۴	۲- علامه مجلسی.....
۲۵	۳- ملا صالح مازندرانی.....
۲۶	۴- آیت الله خویی.....
۲۸	۱-۲-۲- حریم در فقه اهل سنت.....
۲۸	۱-۲-۳- شافعی :.....
۲۸	سیوطی :.....
۲۸	۱-۲-۴- حریم در حقوق.....
۲۹	۱-۳-۵- تعاریف حقوقدانان.....

- ۱- دکتر سید حسن امامی ۲۹
- ۲- دکتر لنگرودی ۲۹
- ۳- دکتر ناصر کاتوزیان ۲۹
- ۱-۶- جمع بندی تعاریف ۲۹
- ۱-۷- تعریف پیشنهادی ۳۱
- ۱-۸- ماهیت حریم ۳۱
- ۱-۹- اقوال قائلین به ملکیت حریم ۳۲
- ۱-۹-۱- شیخ طوسی ۳۲
- ۱-۹-۲- ابن ادریس ۳۳
- ۱-۹-۳- شهید ثانی در مسالک ۳۴
- ۱-۹-۴- فیض کاشانی ۳۵
- ۱-۹-۵- محقق سبزواری ۳۵
- ۱-۹-۶- علامه بحرانی ۳۶
- ۱-۹-۷- میرزای قمی ۳۶
- ۱-۹-۸- نظرساحب مفتاح الکرامه ۳۷
- ۱-۹-۹- نظرساحب جواهر ۳۸
- ۱-۹-۱۰- نظر شهید صدر ۳۸
- الف : ملکیت حریم ۳۸
- ب : فقدان هر نوع حکم ۳۸
- ج : وجود یک حکم الزام آور ۳۸
- ۱-۹-۱۱- امام خمینی ۳۹
- ۱-۱۰- قائلین به حق بودن حریم ۳۹
- ۱-۱۰-۱- علامه حلی ۴۰
- ۱-۱۰-۲- علامه مجلسی ۴۰
- ۱-۱۰-۳- ملا هاشم خراسانی ۴۰
- ۱-۱۰-۴- کاشف الغطاء ۴۱
- ۱-۱۰-۵- آیت الله تبریزی ۴۱

۴۲	..... ۱-۱۰-۶- آیت الله خوبی
۴۲	..... ۱-۱۰-۷- آیت سید سعید حکیم
۴۲	..... ۱-۱۱- ثمرات و نتایج دو دیدگاه ملکیت و حق بودن حریم
۴۳	..... ۱-۱۲- جمع بندی حق یا ملک بودن حریم
۴۵	..... فصل دوم: مستندات و مبانی حریم
۴۷	..... ۲-۱- نفی ضرر
۵۰	..... ۲-۲- اقسام مداخله در حریم
۵۲	..... ۲-۳- نفی حرج
۵۴	..... ۲-۴- نفی ظلم
۵۷	..... ۲-۵- نفی آزار و اذیت
۵۹	..... ۲-۶- حفظ سلطه بر خویش
۶۳	..... ۲-۷- حفظ کرامت و حیثیت انسان
۶۶	..... ۲-۸- حفظ مصلحت اجتماع
۶۹	..... ۲-۹- حفظ قرقگاه‌های الهی
۷۱	..... ۱۰-۲- سیره عقلاء
۷۳	..... فصل سوم: شاخص‌های تعیین حریم
۷۵	..... ۳-۱- تعریف شاخص
۷۶	..... ۳-۲- ضرورت وجود شاخص
۷۶	..... ۳-۳- دیدگاه فقها در مورد تعیین شاخص
۷۶	..... ۳-۳-۱- مرحوم مراغی
۷۹	..... ۳-۴- نظرات فقها در مورد تحدید حریم
۷۹	..... الف: دیدگاه شهید صدر
۸۰	..... ب: دیدگاه امام خمینی
۸۲	..... ۴-۴- نظرات حقوقدانان در مورد تحدید حریم
۸۳	..... ۳-۵- شاخص‌های تعیین فاصله حریم
۸۴	..... ۳-۵-۱- مستندات شاخصهای منصوص

- ۳-۵-۲- مستندات شاخص‌های اصطیادی ۸۵
- ۱- ادله قائلین به نظریه «حاجت و نیاز» ۸۸
- ۳-۷- جمع بندی ادله قائلین شاخص «قدر حاجت و نیاز» ۹۵
- ب: ادله قائلین به «نفی ضرر» ۹۶
- ۳-۸- جمع بندی نظریه نفی ضرر ۱۰۲
- ج: ادله قائلین به مصلحت ۱۰۳
- ۳-۹- جمع بندی نظریه مصلحت ۱۰۴
- ح: قائلین به شاخص «عرف» ۱۰۵
- تحلیل نظریه عرف ۱۰۵

فصل چهارم: حریم در حقوق موضوعه ۱۰۷

- ۱-۴- حریم در قوانین عادی ۱۰۹
- ۱-۴-۱- حریم در قانون مدنی ۱۰۹
- ۴-۱۰- جمع بندی ماده ۱۳۸ ..... ۱۱۱
- ۴-۱۱- جمع بندی ماده ۱۳۹ ..... ۱۱۳
۴. حریم در سایر قوانین و آئین نامه‌ها ۱۱۴
۱. قانون راجع قنوات ۱۱۴
۲. قانون حفظ آثار ملی ۱۱۵
۳. قانون معادن ۱۱۵
- ۴- قانون کیفر بزه‌های مربوط به راه آهن ۱۱۵
- ۵- آئین نامه میزان حریم فرودگاه‌ها ۱۱۶
- ۶- قانون فروش خالصجات ۱۱۶
- ۷- قانون تعیین حریم دریاچه‌های احداثی در پشت سدها ۱۱۶
- ۸- قانون اراضی ساحلی مصوب ۴۶ ..... ۱۱۷
- ۹- قانون آب و نحوه ملی شدن آن ۱۱۷
- ۱۰- لایحه رفع تجاوز از تاسیسات آب و برق ۱۱۷
- ۱۱- قانون اکتشاف و بهره برداری از معادن ۱۱۷

۱۱۷	۵- حریم در رویه‌های قضایی
۱۱۸	الف: بیان موضوعات
۱۱۸	ب: احکام محاکم در موضوع حریم
۱۱۹	موضوع اول: حریم چشمه تجدید نظر خواه: شهرداری شیراز
۱۲۰	تحلیل رای صادره:
۱۲۱	موضوع دوم: قتل غیر عمد ناشی از عدم رعایت حریم برق
۱۲۶	موضوع سوم: حریم راه‌ها
۱۲۸	موضوع چهارم: تحدید حریم راه‌ها و راه آهن
۱۳۱	موضوع پنجم: محدوده حریم شهر
۱۳۲	موضوع ششم: حریم شهرها
۱۳۴	موضوع هفتم: حریم شهر
۱۳۷	جمع بندی، نتیجه‌گیری و پیشنهادات
۱۴۰	تعریف پیشنهادی
۸۷	فهرست منابع و مآخذ
۱۵۲	کتاب فارسی:
۱۵۳	منابع قانونی و قضایی:
۱۵۴	مقالات فارسی:
۱۵۴	کتاب عربی:
۱۶۱	ABSTARCT

چکیده

مساله حریم از جمله احکام مهم در اسلام و فقه است که از اعتبار و منزلت بسیار بالایی برخوردار می‌باشد، حریم به اعتبار نوع آن، به حریم‌های مادی و غیرمادی تقسیم می‌شود، البته فقهاء با توجه به شرایط و نوع نیاز جوامع بشری، غالبا به طرح احکام و شرایط حریم‌های مادی مثل حریم چاه، نهر، روستا و امثال ذالک پرداخته‌اند و کمتر در موضوعاتی از قبیل حریم خصوصی اشخاص، توجه و مذاقه عمیق فقهی نموده‌اند بنابراین می‌توان اذعان داشت قریب به اکثر دیدگاه‌های مذکور در تعریف حریم، ناظر بر جنبه‌های مادی حریم می‌باشد؛ لذا در این تحقیق تلاش شده به مدد بهره‌گیری از نظرات فقهاء، تعریف جدید و عام که در برگیرنده همه اقسام حریم‌ها باشد، ارائه گردد.

درموضوع ماهیت حریم دو دیدگاه ملکیت و حق بودن حریم وجود دارد، هر دیدگاه قایلین خاص خود را دارد، سر آمد قائلین نظریه ملکیت حریم، شیخ طوسی و مشهور فقهاء‌اند در مقابل بزرگانى مثل کاشف الغطاء و علامه مجلسی، قائل به حق بودن حریم، می‌باشند.

عدم ایراد ضرر، نفی حرج، ظلم، ایذاء و اذیت، مصلحت، ضرورت حفظ حیثیت انسان، سیره عقلاء و عدم ورود به قرقگاه‌های الهی، از جمله مبانی اعتبار حریم‌اند، البته برخی از این مبانی، در همه حریم‌ها مشترک‌اند مثل اجتناب از وارد کردن ضرر به دیگران و برخی منحصر اختصاص به حریم‌های معنوی دارند مثل حفظ حیثیت انسان و عدم ورود به قرقگاه‌های الهی .

شاخص‌های تعیین مسافت حریم را می‌توان در پنج قسم، منصوص، اصطیادی، حکومتی، عرفی و عقلایی، دسته‌بندی کرد، درمورد شاخص‌های اصطیادی، چهار دیدگاه و مبنا شامل، نیاز و حاجت، نفی ضرر، مصلحت و عرف، وجود دارد .

مساله حریم در حقوق نیز از جایگاه خاص برخوردار است به نحوی که در قانون مدنی چهار ماده بصورت کامل پیرامون تعریف و شاخص‌های تعیین مسافت حریم می‌باشد، در سایر قوانین نیز به این موضوع عنایت شده است

کلید واژگان: حریم، ماهیت حریم، حریم املاک و اشخاص، شاخص، رویه قضایی.

مسأله حریم از جمله موضوعاتی است که از ابتداء خلقت بشر مورد توجه بوده است با این تفاوت که در اعصار گذشته دایره شمول و مصادیق آن، به گستردگی زمان حاضر نبود. بدیهی است ارایه تعریف جامع و کاربردی از مفهوم عام حریم که در برگیرنده تمام حریم‌های مادی و معنوی باشد به انضمام احصاء شاخص‌های تعیین مسافت حریم، ضمن آنکه از اهداف اصلی تحقیق است در استنباط احکام مربوطه و حل مشکلات فعلی جامعه نقش بسزایی دارد.

در این تحقیق تلاش شده با مبنا قرار دادن نظرات فقهاء، ضمن ارایه تعریف جدید و متناسب با شرایط امروز جامعه از حریم، به موضوع ماهیت حریم از حیث ملک یا حق بودن و ثمرات مترتبه بر این مسأله و همچنین به مستندات و مبانی اعتبار حریم در اسلام پرداخته و آراء در مسأله، تبیین گردد، در عین حال به مبحث مهم شاخص‌های تعیین مسافت حریم‌ها و نقد نظرات علماء در این خصوص توجه گشته و در خاتمه نیز با بیان برخی قوانین اختصاصی در باب حریم و آراء صادره از سوی محاکم، به نوع نگاه، اهتمام و رویکرد قانونگذار به مسأله حریم پرداخته شده است.

۱- بیان مسأله

با توجه به نوع خلقت اجتماعی انسان که او را به برقراری روابط وسیع با جوامع و آحاد مردم ناگزیر می‌کند و ضرورت حفظ کرامت و حرمت انسان‌ها، بدیهی است در خلال این تعاملات گسترده انسان، با مسأله مهم و غیر قابل اجتناب، حریم املاک، روبه رو خواهد شد.

مسأله حریم به اندازه بی‌ارای اهمیت است که به شهادت تاریخ، یکی از عوامل اصلی در بروز منازعات فردی و اجتماعی انسان‌ها، بی‌توجهی به مسأله حفظ حرمت املاک و عدم مداخله در حریم‌های آنان، بوده است.

علیرغم جایگاه ویژه حریم در زندگی فردی و اجتماعی انسان‌ها، اما اکثر فقهاء صرفاً به طرح احکام و مسائل حریم‌های مادی در ذیل عناوینی مانند حریم چاه، نهر آب و چشمه، روستا، مساجد، راه‌ها وو،

بسند کرده و کمتر به مسایل و احکام پیرامون دیگر حریم‌ها عنایت نموده‌اند بگونه‌ی که این قبیل موضوعات، مغفول مانده است.

واژه‌ی «حریم» مانند واژگان «حرمت، تحریم، حرام و احرام» از یک ریشه و با هم قرابت معنایی دارند و همگی از ماده (حرم) مشتق شده‌اند. این واژه در لغت، به معانی حرمت و منع، چیزی که هتک آن جایز نیست، هر چیزی که مستلزم حمایت باشد، حقوق و محدوده مورد نیاز اطراف چاه و هر چیز حرام و ممنوع آمده است.

حریم، در کتب فقهی، غالباً به حریم‌های مادی املاک، مانند حریم چشمه، چاه، قنات، نهر، راه، قریه، درخت و حریم خانه، اطلاق گشته و به استناد روایات، برای محدوده حریم‌ها، اندازه‌هایی بیان شده است؛ اما تحولات کنونی زندگی بشر، به حدی گسترش یافته که اولاً: مسافت‌های اعلامی با شرایط فعلی و نیاز جامعه انطباق ندارد.

ثانیاً: مصادیق حریم‌های معنوی مثل حریم زندگی خصوصی، حریم خصوصی ارتباطات، حریم خصوصی اطلاعات، حریم خصوصی ژنتیکی و حتی حریم‌های مادی، بحدی توسعه پیدا کرده «مانند حریم خطوط برق، لوله نفت و گاز، دریا ورودخانه‌ها، راه آهن، فرودگاه‌ها، آثار و بناهای تاریخی، حوزه استحفاظی شهرها، شاه راه‌ها و بزرگراه‌ها، وو»، لذا ضرورت دارد به اقتضا شرایط و تناسب نیاز جوامع بشری، مسافت حریم‌ها بر اساس شاخص‌های فقهی، به روز رسانی و معین گردد. با این اوصاف مفهوم و ماهیت حریم در فقه چیست؟

آیا حریم یک نوع از ملک است که امکان خرید و فروش آن به صورت مجزا وجود دارد؟

یا اینکه یک نوع از حقوق است همچنانکه برخی فقهاء حریم را از حقوق دانسته‌اند؟

شیخ طوسی و مشهور فقها، قول به ملک بودن حریم را مطرح و چندین دلیل بر آن اقامه کرده‌اند از جمله جواز فروش جداگانه حریم و اینکه هنگام بیع ملک احیا شده، حریم ملک هم داخل در مبیع خواهد بود. برخی از معاصرین نیز ملکیت ضعیف را مطرح و گفته‌اند «هومرتبه ضعیفه من الملک^۱» در مقابل گروهی مانند مرحوم کاشف الغطاء قایل به حق بودن حریم شدند.

مبانی و مستندات اعتبار حریم چه چیزهای است؟ آیا این مستندات صرفاً شامل حریم‌های مادی می‌گردند یا اینکه با تنقیح مناظ و وحدت ملاک، می‌توان آنها را به عنوان مبانی حریم‌های معنوی هم دانست. بنظر می‌رسد برخی از مستندات و مبانی حریم، جنبه عمومی داشته و برای تمام اقسام حریم‌ها، دارای کاربرد بوده و برخی تنها مختص به حریم‌های معنوی باشند.

^۱ امام خمینی، سید روح الله موسوی، متوفای ۱۴۰۹ ه ق، حاشیه بر رساله ملا هاشم خراسانی، انتشارات موسسه تنظیم و نشر

آثار امام خمینی، چاپ اول، ۱۴۲۰ ه ق، تهران، ص ۲۰

شاخص و معیارهای اندازه‌گیری مسافت حریم کدامند؟ آیا می‌توان پنج نوع شاخص منصوص، اصطیادی، حکومتی، عرفی و عقلایی را به عنوان شاخص تعیین مسافت حریم مطرح کرد؟ مساله حریم در قوانین موضوعه نیز دارای اهمیت خاصی است، اینکه در پرونده‌های مرتبط با موضوع حریم، به چه صورت رسیدگی قضایی بعمل می‌آید؟ و اینکه آیا در امور تقنینی، به مساله حریم به صورت پویا و در راستای رفع نیازهای فعلی جامعه عمل شده، یا اینکه کماکان نگاه سنتی در این زمینه حاکم است.

در قوانین موضوعه و محاکم دادگستری به نحو مناسب، به مساله حریم توجه شده است؟ رویه محاکم در این زمینه چگونه است؟ در این پژوهش سعی شده با بهره‌گیری از منابع فقهی و حقوقی و دیدگاه‌های فقهاء، مبانی اعتبار حریم در فقه، شاخص‌های تعیین مسافت حریم، همچنین جایگاه حریم در قوانین موضوعه مورد بررسی و کنکاش قرار گیرد.

۲- اهمیت و ضرورت انجام تحقیق

با عنایت به بروز و منازعات فراوان بین دولت‌ها، مردم با حکومت‌ها و بعضاً با یکدیگر که عموماً به جهت عدم رعایت حریم‌ها واقع می‌شود و دیگر مشکلات بشر که به نوعی متأثر از بی‌توجهی و تعدی به حریم‌ها و حرمت هاست و لزوم وضع قوانین متناسب و مورد نیاز در این عرصه، لذا ضرورت دارد در قالب یک تحقیق کامل، اقدام به تبیین مبانی و مستندات اعتبار «حریم» در فقه اسلامی، نمود و با بهره‌گیری از دیدگاه‌های فقهاء و حقوقدانان به گستره شمول آن در فقه و نظام حقوقی ایران پرداخت.

۳- تعریف واژه‌ها و اصطلاحات فنی و تخصصی (به صورت مفهومی و عملیاتی)

۱. **حریم:** این واژه در لغت، به معنای حرمت و منع، چیزی که هتک آن جایز نیست، هر چیزی که مستلزم حمایت باشد، حقوق و محدوده مورد نیاز اطراف چاه و هرچیز حرام و ممنوع آمده است. معنای اصطلاحی حریم با معنای لغوی آن تناسب دارد و حریم هر چیز، عبارت است از مقداری که برای انتفاع از آن چیز، وجودش، ضرورت دارد.

فصل اول:

مفاهيم و اصطلاحات

۱-۱- پیشینه حریم در کتب فقهی

لازم است قبل ورود در مباحث کلی پیرامون مساله حریم، در ابتداء به طور اجمال گزارشی از نوع نگاه فقهاء به مساله حریم ارائه گردد تا پس از آمادگی مباحث بعدی را مطرح گردد. مرحوم ابن جنید اسکافی در کتاب «مجموعه فتاوی» به صورت مفصل به مسائل، احکام و اندازه و مسافت حریم پرداخته و ضمن بیان قول مشهور در موضوع، شاخص نفی ضرر را به عنوان ملاک تعیین مسافت حریم مطرح می‌کند.^۱

شیخ طوسی علیه‌الرحمه، در کتاب «تهذیب»^۲ و کتاب‌های «خلاف»^۳ جلد سوم و مبسوط^۴ جلد سوم، با استناد به روایات حریم، به طرح مباحثی پیرامونی حریم پرداخته و شاخص در تعیین مسافت حریم را «نیاز حریم» دانسته است. همچنین در کتاب «مصباح^۵ المتجهج»، روایات در خصوص حریم قبر شریف امام حسین علیه‌السلام را، نقل کرده است.

مرحوم ابن براج در کتاب «المهذب»^۶ تنها به موضوعات و احکام، در مورد مساله حریم چاه، چشمه و فئات پرداخته اما جناب محقق در کتاب «شرایع^۷» و «المختصر النافع^۸» به احکام و جنبه‌های مادی

---

۱. اسکافی، ابن جنید محمد بن احمد کاتب بغدادی، متوفای ۳۸۱ ه ق، مجموعه الفتاوی، انتشارات جامعه مدرسین، چاپ اول

۱۴۱۶ ه ق، ص ۲۲۲

۲. طوسی، ابو جعفر، محمد بن حسن، متوفای ۴۶۰ ه ق، تهذیب الاحکام، انتشارات دارالکتب اسلامیة چاپ اول ۱۴۰۴ ه ق، ج ۶

ص ۷۱ و ۱۴۵

۳. طوسی، ابو جعفر، الخلاف، انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ اول ۱۴۰۷ ه ق، ج ۳، ص ۵۳۰

۴. طوسی، ابو جعفر، المبسوط فی فقه الامامیه، انتشارات مرتضوی، چاپ سوم ۱۲۸۷ ه ق، ج ۳، ص ۲۲۶۸ تا ۲۷۲

۵. طوسی، ابو جعفر، مصباح المتجهج، ناشر موسسه فقه الشیعه، چاپ اول ۱۴۱۱ ه ق، بیروت، ج ۱ ص ۳۲۶ و ج ۲ ص ۷۳۱

۶. طرابلسی، ابن براج، قاضی عبد العزیز، متوفای ۴۸۱ ه ق، المهذب، انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ اول

۱۴۰۶ ه ق، ج ۲، ص ۳۱

۷. حلی، محقق، شرایع الاسلام فی مسایل الحلال و الحرام، انتشارات اسماعیلیان، قم چاپ دوم ۱۴۰۸ ه ق، ج ۳، ص ۲۱۶

۸. همان، المختصر النافع فی فقه الامامیه، انتشارات وزارت اوقاف، مصر، قاهره، چاپ اول ۱۳۷۶ ه ق

حریم توجه و مسایل مربوطه را بیان نموده است. مرحوم علامه حلی در «تحریر الاحکام»^۱ به احکام و مسائل حریم املاک پرداخته و در کتاب «تذکره الفقهاء» ضمن ارائه تعریفی از حریم، در مورد حریم‌هایی که روایاتی پیرامون آنها نقل شده، مباحث فقهی ارائه کرده‌اند؛ حریم‌های مثل حریم مسجد، مومن، معدن، املاک، منازل، نخل، چاه، چشمه، دیوار و حریم شهر. همچنین در کتاب‌های «قواعد الاحکام»^۲ و «مختلف الشیعه فی الاحکام الشریعه» مباحثی در مورد حریم‌های مادی ارائه کرده است، مضافاً به اینکه فرزند ایشان جناب فخر المحققین در کتاب «ایضاح»^۳ ضمن تبیین تعریف حریم، به برخی مصادیق حریم، پرداخته .

شهید اول در کتاب‌های «دروس لمعه» و «غایة المراد» اقدام به تبیین مسائل و احکام حریم، نموده است.^۴ در عین حال شهید ثانی در «الروضه البهیه فی شرح لمعه» علاوه بر بیان مسائل متداول حریم، در کتاب جهاد، مسائلی در خصوص کسانی که به جان، مال و حریم انسانها تعرض می‌کنند، مطرح و فرمود: «قسم سوم از جهاد، جهاد با کسانی است که قصد اسیر کردن ناموس محترمی را دارند».^۵ علامه مجلسی در ضمن تبیین احکام حریم و ارائه تعریفی از آن، در بحث جهاد می‌گوید: «با کسانی که قصد کشتن انسان، یا تصرف اموال یا تعدی به حریم او را دارند، جهاد کردن بدون اخذ اجازه از امام علیه السلام، واجب است».^۶ مرحوم مقدس اردبیلی در «مجمع الفایده» نیز همین مباحث را ارائه نموده

۱. حلی، علامه؛ حسن بن یوسف بن مطهر اسدی، متوفای ۵۷۲۶ ه. ق، تحریر الاحکام الشریعه علی مذهب الامامیه، ناشر موسسه

امام صادق علیه السلام، قم، چاپ اول ۱۴۲۰ ه. ق، ج ۲، ص ۱۳۰ و ج ۴، ص ۴۸۵ تا ۴۹۳، ج ۶، ص ۵۳۱

۲. حلی، علامه، تذکره الفقهاء، انتشارات موسسه آل البیت، چاپ اول ۱۳۸۸ ه. ق، ص ۴۱۳

۳. حلی، علامه، قواعد الاحکام فی معرفه الحلال والحرام، انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین قم، چاپ اول ۱۴۱۳ ه. ق، ج ۲، ص ۲۶۸

۴. حلی، علامه، مختلف الشیعه فی الاحکام الشریعه، انتشارات اسلامی، قم، چاپ دوم ۱۴۱۳ ه. ق، ج ۶، ص ۲۰۶

۵. حلی، فخر المحققین، محمد بن حسن، متوفای ۵۷۷۱ ه. ق، ایضاح الفوائد فی شرح مشکلات القواعد، انتشارات اسماعیلیان، قم،

چاپ اول ۱۳۸۷ ه. ق، ج ۲، ص ۳۳۲

۶. عاملی، شهید اول، محمد بن مکی، متوفای ۵۷۷۶ ه. ق، الدروس الشریعه فی فقه الامامیه، انتشارات جامعه مدرسین، چاپ دوم

۱۴۱۷ ق. قم، ج ۳، ص ۶۰

۷. عاملی، شهید ثانی، زین الدین بن علی، متوفای ۹۶۶ ه. ق، الروضه البهیه فی شرح اللمعه دمشقیه، انتشارات دفتر تبلیغات، چاپ

اول ۱۴۱۲ ه. ق، ج ۱، ص ۲۱۶

۸. مجلسی دوم، محمد باقر، متوفای ۱۰۷۰ ه. ق، ملاذالاخیار فی فهم تهذیب الاخبار، انتشارات کتابخانه ایت الله مرعشی قم،

چاپ اول ۱۴۰۶ ه. ق، ج ۶، ص ۳۱۵

است.^۱ مرحوم صاحب جواهر، به صورت المبسوط پیرامون مسایل، احکام و ماهیت حریم، با استناد به روایات، مباحثی را مطرح و اقدام به نقل ادله کسانی که ماهیت حریم را حق و یا ملک می‌داند، می‌نماید، همچنین در کتاب الجهاد، موضوع وجوب دفاع از مال، عرض و بیضیه اسلام را مطرح و در خاتمه کتاب حدود، مساله وجوب دفاع از نفس، حریم و مال را مطرح و می‌فرماید: «لاخلاف ولا اشکال فی انه للانسان ان یدفع المحارب او اللص او غیرهما عن نفسه و حریمه و ماله ما استطاع»^۲. مرحوم محقق کرکی در «جامع المقاصد» بحث مفصلی تحت عنوان حریم عمارت طرح و در خلل موضوع، ضمن تبیین حریم عمارت، بحث حریم عامر، چاه و چشمه را نیز بیان می‌کنند.^۳ دیدگاه‌هایی که به صورت اختصار در مورد نوع نگاه برخی فقهای شیعه به مساله حریم نقل شد، مربوط به علمای قرن چهارم به بعد است، این فقهاء عمدتاً با توجه به جنبه‌های مادی حریم، غالباً در ذیل مباحث کتاب «احیاء موات» به مساله حریم املاک توجه نموده، و به طور مستقل و مجزا، به طرح موضوعات و احکام حریم‌های معنوی نپرداخته‌اند. البته به صورت محدود تنی چند از فقهای معاصر، با نگاهی متفاوت از سایر فقهاء، به این مساله توجه، و نکات بدیع و تازه‌ای را در این زمینه بیان کردند.

این فقهای فراتر از جنبه‌های متداول، به مساله حریم توجه و نکات کاربردی مطرح کرده‌اند، نکاتی مثل تعریف متناسب از حریم که امکان تعمیم آن به حریم اشخاص ممکن است و اعلام شاخص‌هایی برای تعیین میزان مسافت مورد نیاز هر حریم، به تناسب توسعه علم و فن‌آوری. فقهای مثل مرحوم مغینه در کتاب «فقه الامام الصادق» علیه السلام، شهید سید محمد صدر در کتاب «ماوراء الفقه» آقای خوبی در کتاب «منهاج الصالحین» امام خمینی در کتاب «تحریر الوسیله» و آقای منتظری در کتاب «مبانی حکومت اسلامی»، در این زمینه‌ها تلاش‌ها و نوآوری داشته‌اند. امید است بر اساس این نگاه‌های نو، بتوان اقدام به باز تعریف مناسب مفهوم حریم و بررسی مبانی و شاخص‌های تعیین مسافت حریم در فقه، نمود.

۱. اردبیلی، احمد بن محمد؛ متوفای ۹۹۳، ق، مجمع الفائده و البرهان فی شرح ارشاد الاذهان، انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ اول ۱۴۰۳ ه ق ج ۷، صص ۴۹۶ تا ۴۹۹

۲. نجفی، محمدحسن، صاحب جواهر، متوفای ۱۲۶۶ ه ق، جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام، انتشارات داراحیاء، بیروت، چاپ هفتم- ۱۴۰۴ ه ق، ج ۳۸، صص ۳۴ تا ۵۳.

۳. عاملی، کرکی، محقق ثانی، علی بن حسین، متوفای ۱۲۲۶ ق، مفتاح الکرامه، ناشر موسسه ال بیت (ع)، قم ۱۴۱۴ ه ق، ج ۷، ص

۲- تعریف حریم

۱-۲-۱- حریم در لغت

حریم در اصل واژه‌ای عربی و از ریشه «حَرَمَ» است که به معنای منع و تشدید و چیزی که لمسش حرام و نباید به آن نزدیک شد آمده است.^۱ برخی حریم را به ممنوع کردن، آنچه تحریم شده، و کسی کسی دست به آن نمی‌زند، معنا کرده و گفته‌اند «حرم الرجل» یعنی آنچه مرد از او دفاع و حمایت می‌کند و به همین دلیل خانوادهٔ مرد را، حریم گفته‌اند، حریم به چیزی که حمایت از آن واجب است نیز معنا گردید.^۲ بعضی دیگر، حریم را به «ما حَرَّمَ فلائنتهک» معنی نموده‌اند.^۳

لغت شناس مشهور ابن منظور حریم را به «ما يُقاتل عنه و یحمیه» چیزی که برایش جنگیده و از آن دفاع می‌شود، معنا کرده است.^۴ برخی نیز حریم را به چیزی که از آن حمایت می‌شود و مرد برایش می‌جنگد معنا نموده‌اند.^۵ واژه حریم در عربی به دو صورت بکار می‌رود:

الف: به صورت مفرد

در این صورت به معنای شریک، دوست و همچنین به معنای چیزی است که مس آن حرام و نباید به آن نزدیک شد، خواهد بود، زیرا عرب جاهلی به هنگام طواف کعبه، لباس خود را در آورده و برهنه طواف می‌کردند، بدین جهت که در آن لباس‌ها گناه کرده بودند لذا تا پایان طواف به آنها نزدیک نمی‌شدند.^۶

۱. ابوالحسن، احمد بن فارس بن زکریا، معجم مقاییس اللغة، ناشر دفتر تبلیغات اسلامی قم، ذیل ماده حَرَمَ «الحریم الذی حَرَّمَ مَسَّهُ فلائدنی منه»

۲. بستانی، فواد افرام، مترجم محمد بندر ویگی، منجد الطلاب، انتشارات حر، چاپ دوم ۱۳۷۹ تهران، ذیل ماده حَرَمَ.

۳. انیس، ابراهیم، المعجم الوسیط، انتشارات دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران چاپ هشتم ۱۳۷۸، ذیل ماه حرم و عبدالرحمان، محمود، معجم المصطلحات والالفاظ الفقهیه، بی تا، ذیل ماده حَرَمَ ج ۱، ص ۵۶۶

۴. ابن منظور، ابوالفضل، جمال الدین محمد بن مکرم، لسان العرب، انتشارات دارالفکر چاپ ۱۴۱۴ هـ ق، بیروت، ج ۱۲ ص ۱۱۹ ذیل ماده حَرَمَ، و فراهیدی، خلیل ابن احمد، العین، انتشارات هجرت، چاپ دوم ۱۴۱۰ هـ ق، ذیل ماده حَرَمَ.

۵. آل عصفور، بحرانی، متوفای ۱۱۸۶ هـ ق، الدرر النجفیه من الملتقطات الیوسفیه انتشارات دارالمصطفی لاحیاء التراث، چاپ اول ۱۴۲۳ هـ ق، ج ۳ ص ۳۷۰ «الحریم ما یحمیه و یقاتل الرجل عنه»

۶. ابن منظور، لسان العرب، ج ۱۲ ذیل ماده حَرَمَ. فراهیدی، العین، ذیل ماده حرم، عبدالرحمان، محمود، معجم المصطلحات و الالفاظ الفقهیه، ج ۱ ص ۵۶۶

ب: به صورت مرکب

در این صورت، کلمه حریم، گاهی مواقع به مال و در مواقع دیگر به انسان اضافه می‌شود، چنانچه کلمه حریم، به مال، اضافه گردد، به معنای اطراف و پیرامون، است همانند حریم چاه، که به معنای زمین اطراف آن است که خاک چاه را، در آن می‌ریزند، و حریم خانه، که به زمین اطراف آن گفته می‌شود که در استفاده کامل از خانه بدان نیازمند است^۱ و در صورتی که واژه حریم به انسان، اضافه شود، به معنای چیزی است که باید از آن دفاع کرد و به خاطر آن جنگید. حریم با این ترکیب به معنای، جان، آبرو، اهل، عیال و اموال انسان خواهد بود.^۲ علمای علم حقوق نیز، حریم را به «منع» معنا کرده‌اند.^۳

۱-۲- حریم در اصطلاح

۱-۲-۱- در فقه

فقه‌های شیعه تعاریفی برای حریم، بیان کرده‌اند در ذیل برخی از نظرات آنها بیان می‌شود، ذکر این نکته ضروری است که طرح اقوال تعدادی از فقهاء الزاما به معنای وجود تفاوت مبنایی دیدگاه آنان در مساله حریم نیست، بلکه غرض از بیان نظرات قداماء و معاصرین، در عین وجود برخی تفاوت دیدگاه، بیشتر به جهت آشنایی با نوع نگاه فقهاء به این مساله، می‌باشد.

۱. علامه حلی

مرحوم علامه در کتاب «تذکره الفقهاء» در تعریف حریم می‌گوید: «الحریم اشاره الی المواضع القریبه الی التي یحتاج الیها لتمام الانتفاع»^۴ حریم اشاره است به مواضع و مکان‌های نزدیک «به یک چیز» که استفاده کامل از آن چیز، نیازمند به آن مواضع باشد، همانند راه به سوی آب و محل ریختن خاک و مانند آن.

نکات تعریف: اولاً: تعریف در برگیرنده متعلق حریم است، به عبارت دیگر، در تعریف به متعلق حریم که همان مواضع نزدیک است، پرداخته شده، نه مفهوم حریم.

^۱. ابن منظور، لسان العرب، ذیل ماده حرم

^۲. ابن منظور، ذیل ماده حرم، نقل از مقاله ماهیت و اهمیت حریم خصوصی، تألیف مصطفی اسکندری، درج مجله حکومت

اسلامی، سال ۱۵، شماره ۴، زمستان ۸۹

^۳. امامی، سید حسن، متوفای ۱۳۹۹ هـ ق، شرح قانون مدنی، انتشارات اسلامی، چاپ ۲۸ تهران ۱۳۸۷ هـ ش، ج ۱ ص ۱۳۱.

^۴. حلی، علامه، تذکره الفقهاء، ص ۱۳۴.

ثانیاً: تعریف، معطوف به بیان شرایط و ثمرات وجود حریم است.

ثالثاً: تنها منصرف به جنبه‌های مادی و حریم املاک بوده و فاقد عمومیت لازم بمنظور تعمیم به حریم‌های معنوی است.

نقطه قوت تعریف در این است که حریم املاک را به صورت دقیق به نحوی که مورد نیاز در آن مقطع زمانی بوده، تبیین نموده و به علت، ضرورت و حکمت وجود حریم اشیاء که همان انتفاع مطلوب از ذی الحریم است، پرداخته و لذا از این حیث، تعریف کاملی است.

فرزند علامه، جناب فخرالمحققین نیز اقدام به ارائه تعریفی نزدیک به تعریف مرحوم علامه نموده، با این تفاوت که ایشان در ضمن تعریف خود، به برخی اختصاصات و احکام حریم نیز پرداخته ایشان می‌فرماید: «الحریم هوالمواضع القریب من موضع معمر، يتوقف الانتفاع بذلك المعمر علیه و لايد لغير مالک المعمر علیه»^۱. حریم، مکانی است نزدیک به مکان آباد شده، که بهره برداری از آن مواضع آباد منوط به داشتن آن مواضع است، هیچ شخص دیگر نمی‌تواند در آن حریم، ادعای مالکیت نموده و تصرف کند.

بدیهی است محور اصلی تعریف معطوف بر تبیین متعلق و احکام حریم‌های مادی و ملموس دور می‌زند، و به جنبه‌های مادی حریم معطوف است، یعنی عموماً بر حریم چاه، چشمه، نهر آب و امثال ذالک انطباق دارد و در برگیرنده دیگر اقسام حریم‌ها، مثل حریم‌های معنوی و حریم خصوصی اشخاص نمی‌باشد. در کل تعریف جناب علامه و این تعریف، علیرغم نکاتی که گفته شد، از جمله تعاریف، دقیق و خوب در معنای حریم‌اند.

۲- علامه مجلسی

مرحوم علامه مجلسی در کتاب «روضه المتقین» ضمن ارائه تعریف حریم به علت نامگذاری و تبیین شرایط حریم نیز می‌پردازد و می‌گوید: «سُمی به لحرمة التصرف فيه بدون إذن من له الحریم، لانه یحرم منع صاحبه من التصرف فيه»^۲ حریم را حریم نام نهادن چون تصرف در آن بدون اجازه صاحب آن، حرام است. همچنین که حرام است شخص صاحب حریم را، از تصرف در حریم ممنوع کرد.

بر اساس فرمایش ایشان می‌توان، حریم را اینگونه تعریف کرد :

حریم، هر چیز یا جایی است که اولاً: دارای حرمت و احترام خاص است.

^۱. فخرالمحققین، حلی، ایضاح الفوائد فی شرح مشکلات القواعد، ج ۲، ص ۲۳۲

^۲. مجلسی اول، محمد تقی، متوفای ۱ ه ق، روضه المتقین فی شرح من لا یحضره الفقیه، انتشارات موسسه فرهنگ اسلامی کوشانپور، چاپ اول ۱۴۰۶ ه ق ج ۶، ص ۲۴۱.

ثانیاً: بدون اجازه صاحب آن، نمی‌توان به آن محیط وارد شد و در آن تصرف نمود. این تعریف، تعریف مناسبی است زیرا به معنای لغوی واژه‌ی حریم، نزدیک است و در راستای همان معنا و با کمترین اشاره به شرایط حریم، حریم را به چیزی که دارای حرمت است و نمی‌توان صاحب آن را از آن منع کرد، تعریف نموده است.

از تعریف جناب علامه فهمیده می‌شود که حریم جای است که فی نفسه دارای حرمت است و باید محترم شمرده شود و به همین جهت دیگران، نمی‌تواند بدون رضایت صاحب آن، در آنجا تصرف کنند، زیرا حریم قلمرو اختصاصی برای صاحب و یا صاحبان آن است پس مداخله دیگران به هر دلیل در هر قسم از حریم، مادی یا معنوی، ممنوع است.

نکته قوت دیگر این تعریف این است که متوقف و منحصر در حریم‌های مادی، مثل حریم املاک نبوده، بلکه دارای عمومیت لازم برای تفسیری، انطباق و تعمیم بر سایر اقسام حریم‌ها، مثل حریم خصوصی اشخاص را نیز دارا می‌باشد، چرا که حریم خصوصی قلمروی است که باید توسط دیگران محترم شمرده و دیگران حق ورود و مداخله در آن را ندارند؛ لذا تعریف مذکور از این حیث دارای جامعیت می‌باشد.

۳ - ملا صالح مازندرانی

ایشان در تعریف حریم می‌گوید: «الحریم ما وجب علیه حفظه و المنع من انتهاکه» حریم چیزی است که حفظ و نگهداری آن واجب و هتک حرمت و احترامش، ممنوع می‌باشد.^۱ مزیت تعریف این است که اولاً: با توجه به معنای لغوی و ماهیت حریم، بیان شده است ثانیاً: تعرض و اشاره‌ی بی‌به متعلق، احکام و شرایط حریم املاک، ندارد.

ثالثاً: علاوه بر اشمال بر حریم‌های مادی، قابلیت انطباق بر حریم‌های معنوی را دارد. زیرا در این بیان به دو رکن اساسی حریم توجه شده، اول: وجوب حفظ حریم، یعنی حریم اعم از مادی یا معنوی، باید حفاظت و پاسداری شود، فرقی هم ندارد که حریم املاک باشد یا اینکه حریم اشخاص، و مطلب دوم اینکه کسی حق تعدی، تجاوز و بی‌حرمتی، به حریم را ندارد. این دو رکن در هر حریم وجود دارد و امری است مشترک. بنابراین اگر بخواهیم مجدداً تعریف را به بیان دیگر طرح کنیم، باید گفت: «حریم، آن چیزی است که باید حرمتش محفوظ بماند، و ارتکاب هر نوع بی‌حرمتی نسبت به آن حرام و ممنوع است.

^۱ مازندرانی، محمد صالح ابن احمد بن شمس سوری، متوفای ۱۰۸۱ ق، شرح الکافی، انتشارات اسلامی، تهران ۱۳۸۲، ج ۲، ص

در کل بنظر می‌رسد تعریف جناب ملاصالح مازندرانی، بیان دقیق از مفهوم حریم به معنای عام آن باشد، چرا که به دو رکن اصلی هر حریم، یعنی وجوب حفاظت و نگهداری و عدم تعدی به آن، به طور بایسته و شایان توجه نموده است.

۴- آیت الله خویی

مرحوم آیت‌الله خویی در کتاب «*منهاج الصالحین*» تعریفی از حریم ارائه می‌دهد که در وهله اول قابلیت انطباق بر حریم‌های مادی را، دارد ضمن آنکه به لحاظ عام بودن و گستردگی دایره‌ی شمول تعریف، در مورد اقسام غیر مادی حریم‌ها، یعنی حریم‌های معنوی، نیز می‌توان از این تعریف استفاده کرد. ایشان می‌فرماید: «حریم کل شیء مقدار ما يتوقف عليه الانتفاع به و لا يجوز لاحد ان يحیی هذا المقدار بدون رضا صاحبه»^۱ حریم هر چیز، مقدار و اندازه‌ای است که بهره برداری کامل از آن چیز، وابسته به وجود آن مقدار باشد و هیچ کس نمی‌تواند بدون رضایت صاحب حریم، آن مقدار را احیاء کند. همان طوری که گفته شد این تعریف نسبت به تعاریف قبلی، از شمول و جامعیت بیشتری برخوردار است، چرا که اولاً عبارت «حریم کل شیء» عبارت عامی است که دایره تعریف را به نحو شایسته، توسعه داده و جامعیت لازم را در تعریف فراهم کرده است، ضمن آنکه آقای خویی با این بیان خود به صورت غیر مستقیم و ضمنی، اذعان نموده‌اند که، حریم تنها منحصر در اشیاء مادی و املاک و... نیست، بلکه در تمام اشیاء عالم و اشخاص، اعم از حقیقی و حقوقی، حریم وجود دارد.

ثانیاً: برای مسافت حریم، محدوده خاصی را، معین نکرده. زیرا نمی‌توان برای حریم اندازه و میزان خاص و معینی، مشخص کرد، چون شعاع و قلمرو حریم یک امر نسبی است، و به اقتضاء نوع نیاز، شرایط و موقعیت حاکم بر ذی‌الحریم، محدوده و شعاع و حتی مصادیق آن، تغییر خواهد کرد. بر همین اساس ایشان مقدار معینی را در تعریف حریم به عنوان محدوده حریم، مطرح نکرده، بلکه بصورت کلی فرمود: «حریم کل شیء مقدار ما يتوقف عليه الانتفاع...»

ثالثاً: از عبارت «حریم کل شیء» به وضوح این مطلب فهمیده می‌شود که مساله حریم، منحصر در حریم‌های مادی نبوده، بلکه داشتن حریم، مختص همه اشیاء عالم اعم از مادی و غیر مادی، می‌باشد. در عین حال ایشان معتقد است دامنه، مسافت و محدوده حریم هر چیز، تا آنجا ادامه خواهد داشت که، با رعایت آن اندازه، امکان انتفاع و بهره برداری از ذی‌الحریم برای صاحب حریم، مقدور و فراهم باشد، لذا در تعریف مسافت خاصی را به عنوان محدوده حریم، معین نکرد. بر اساس این نگاه می‌توان تعریف آقای خویی را اینگونه باز تعریف کرد:

^۱. خویی، سید ابوالقاسم، متوفای ۱۴۱۳ ق، منهاج الصالحین، انتشارات مدینه العلم، چاپ ۲۸، قم، ۱۴۱۰ ه ق، ج ۲، ص ۱۵۳

«حریم هر چیز، مقداری است که با رعایت و عدم تعدی به آن مقدار، صاحب حریم می‌تواند انتفاع کامل و مطلوب، از آن چیز داشته باشد.

در عین حال ایراد تعریف، پرداختن به متعلق و برخی از احکام حریم است.

مرحوم آیت‌الله سبزواری، تعریف مشابه تعریف آیت‌الله خوئی ارائه می‌دهد البته با قدری تفاوت در عبارت، ایشان حریم را به شرایط و شاخص‌های تعیین مسافت حریم، تعریف اما به احکام حریم نمی‌پردازند. آقای سبزواری در کتاب «جامع الاحکام» می‌گوید: «حریم کل شیء مقدار ما يتوقف عليه الانتفاع به حسب حاجته منه» حریم هر چیز مقدار و اندازه‌ای است که بهره برداری و انتفاع از آن چیز به حسب نیاز، متوقف به رعایت آن مقدار باشد.

ایشان نیز با آوردن عبارت «حریم کل شیء» به تعریف کلیت و گستردگی لازم داده، یعنی مصادیق اشیاء دارای حریم، قابل شمارش نیست، بلکه همه چیز در عالم دارای حریم‌اند و با عبارت «حسب حاجته منه» قیدی به انتفاع زده، تا اعلام کند، انتفاع به صورت مطلق، ملاک در محدوده و مسافت حریم نمی‌باشد، بلکه شعاع حریم در هر چیز، میزان و اندازی است متناسب با نوع نیاز و به منظور کسب انتفاع از آن چیز است، به عبارت دیگر ایشان می‌خواهد بگوید:

اولاً: علت وجود حریم در اشیاء، کسب انتفاع از آنهاست، پس حریم بما هو حریم، موضوعیت ندارد، بلکه موضوع مهم که مقصد شریعت است، امکان بهره برداری و انتفاع از املاک و اشیاء و ذی‌الحریم است و این مهم نیز با تعیین مسافت متناسب برای هر حریم، فراهم می‌گردد.

ثانیاً: انتفاع در هر چیزی با چیز دیگر، متفاوت است لذا ایشان فرمود: «میزان حریم در اشیاء به اندازه‌ای است که در انتفاع از آن اشیاء به آن میزان، نیاز وجود دارد.

همچنین آیت‌الله سیستانی در کتاب «منهاج‌الصالحین» تعریف مشابه تعریف آقای خوئی از حریم ارائه داده، و در ادامه به طرح مباحثی پیرامون احکام، میزان حریم خانه، دیوار باغ، چشمه، چاه، نهر و روستا، و ارائه تحلیلی در مورد شاخص‌های تعیین حریم می‌پردازد.

آیت‌الله وحید خراسانی، حریم را به متعلق و احکام، تعریف و می‌فرماید: «مقدار ما يتوقف عليه الانتفاع به و لا يجوز لاحد ان يحيي هذا المقدار بدون رضا صاحبه»^۱ حریم مقدار و اندازه‌ای از شیء و هر چیزی است که انتفاع و بهره‌برداری کامل از آن شیء، در گرو رعایت آن اندازه است و کسی حق آباد کردن، حریم را بدون کسب رضایت صاحب آن ندارد.

۱. سبزواری، سید عبدالاعلی متوفای ۱۴۱۴ ه. ق. جامع الاحکام الشرعیه، انتشارات موسسه المنار، چاپ نهم قم، ص ۴۴۸.

۲. خراسانی، حسین وحید؛ منهاج‌الصالحین، انتشارات مدرسه امام باقر علیه السلام، قم، چاپ اول ۱۴۲۸ ه. ق. ج ۲ ص ۱۷۶.

علامه مغنیه در تعریف حریم می‌گوید: «حریم دارای معانی متعددی است اما مراد از آن در اینجا، همین ارتفاع است که از باب مالکیت برمنزل، دیوار، چشمه و... حاصل می‌گردد. تعریف علامه مغنیه از جهت اینکه حریم را به ماهیت تعریف کرده و آن را از جمله حقوق ارتفاعی و تابعی از مالکیت بر اصل دانسته است.

۱-۲-۲- حریم در فقه اهل سنت

۱-۲-۳- شافعی :

شافعی در تعریف حریم املاک می‌گوید: «الحریم بانه ماتمس الحاجه اليه لتمام الانتفاع وان حصل اصل الانتفاع بدونه» حریم عبارت است از آنچه صاحب ملک بدان نیازمند است از آن روی که بهره برداری کامل از ملک در گرو وجود آن است، گرچه در اصل استفاده از ملک، بدان بستگی ندارد.^۲

سیوطی :

جلال الدین سیوطی تعریف مشابه فقهاء شیعه ارایه داده و گفته: «الحریم هی المواضع القریبه التی یحتاج الیها لتمام الانتفاع بها^۳» «حریم مکانی نزدیک به ملک است که برای استفاده و بهره برداری از ملک بدان نیاز است. این تعریف به تعریف جناب علامه حلی نزدیک و در ردیف آن قرار دارد.

۱-۲-۴- حریم در حقوق

به جهت تعدد دعوای حقوقی و حتی کیفری مرتبط با مساله حریم املاک و بعضا حریم خصوصی و بروز تنش و درگیریهای روزانه مردم با موضوعات مرتبط با حریم، لذا تعریف حریم و احکام آن مورد توجه خاص حقوقدانان و قانون‌گذار قرار گرفته است و بر همین اساس مواد ۱۳۶ تا ۱۳۹ قانون مدنی به تعریف و بیان شرایط و مسافت حریم اختصاص داده شده است. در عین حال حقوقدانان، نیز به تبعیت از فقهاء از منظر خود اقدام به ارائه تعریف از حریم نموده، در ذیل ضمن ارائه برخی از این تعاریف به تعریف حریم خصوصی نیز اشاره می‌شود.

۱. مغنیه، محمد جواد، متوفای ۱۴۰۰ه ق، فقه الامام الصادق (ع) انتشارات پاساژ قدس، قم، بی تا، ج ۵، ص ۴۷

۲. جمعی از مولفان، موسوعه الفقیه الكويتیه، چاپ دوم، ۱۴۱۰ه ق، ج ۱۷، ص، ۲۱۲

۳. جمال الدین عبد الرحمن ابوبکر سیوطی، الحاوی للفقهاء، ناشر دارالکتاب، بیروت، بی تا، ج ۱، ص ۱۴۷

۱-۳-۵- تعاریف حقوقدانان

۱- دکتر سید حسن امامی

ایشان می‌گوید: حریم مقداری از اراضی اطراف ملک و قنات و نهر و امثال آن است که برای کمال انتفاع از آن ضرورت دارد. از نظر احترامی که افراد باید به حق حریم بگذارند و نمی‌توانند به آن تجاوز نمایند حریم نامیده شده است. مقدار حریم به اعتبار ملکی که برای آن حریم مقرر است فرق می‌نماید مثلاً در باغ مقدار حریم مساحتی است که برای ریختن خاک و کود و جمع‌آوری خاشاک لازم می‌باشند. حق حریم از نظر تحلیل حقوقی یک نوع حق ارتفاقی بر اراضی اطراف قنات و نهر و امثال آن می‌باشد.^۱ این تعریف، در عین کامل بودن اما تعریف به متعلق است، ضمن آنکه با بیان اینکه «حریم یک نوع حق ارتفاقی بر اراضی است» به ماهیت حریم نیز توجه شده است.

۲- دکتر لنگرودی

ایشان در تعریف حریم می‌گویند: «حریم مقداری از اراضی اطراف ملک و قنات و نهر و امثال آن است که برای کمال انتفاع از آن ضرورت دارد. حریم در حکم ملک صاحب حریم است و تملک و تصرف در که با طبیعت حریم منافات دارد بدون اذن مالک درست نیست. حریم ملک تبعی است یعنی از توابع ملک است و مالک می‌تواند از حق خود در حریم بلاعوض یا در مقابل اخذ عوض صرف نظر کند»^۲.

۳- دکتر ناصر کاتوزیان

در تعریف حریم گفته‌اند: «مبنای شناسایی حریم جلوگیری از تضرر صاحب ملک و قنات و نهر و چاه است. پس دیگران باید از تصرفی که مضر به حال او و انتفاع است، ممنوع شوند و تصرف بدون ضرر مباح است»^۳.

۱-۶- جمع بندی تعاریف

در جمع بندی تعاریف می‌توان نکات ذیل را ارائه کرد:

^۱. امامی، سید حسن، حقوق مدنی، ج اول، ص ۱۳۱.

^۲. لنگرودی، دکتر محمد جعفر جعفری، ترمینولوژی حقوق، انتشارات گنج دانش، تهران چاپ دهم ۱۳۷۸، ص ۲۱۴.

^۳. کاتوزیان، دکتر ناصر، قانون مدنی در نظم حقوقی کنونی، انتشارات میزان تهران، چاپ چهل هشت، ۱۳۹۴، ص ۹۸.